J. J. N.

Oförgripelige Tankar
Om
Landtbrukets Uphjelpande
Uti
PALDAMO Sokn
I
CAJANA-BORGS Län
Förra Delen.

Med
Wederbörandes Samtycke
Under
Theol. DOCTORENS, Oeconom. PROFESS. Ledamotens af Kongl. WASA Orden, Kongl. Wett. Acad. Kongl. Wett. Societ. i Upsala, samt Kongl. Swenska Patriot. Sällskapet
Herr **PEHR KALMS**
Inseende
Utgifne och Förswarade,
För Lager-Kransen
Af
GUSTAF REINH. APPELGREN.
V. D. M.
Österbotninge.
I Åbo Academies öfre Läro-Sal på wanlig tid efter-middagen den 29 Martii 1775.

ÅBO,
Tryckt hos JOHAN CHRISTOPHER FRENCKELL.

§. 1.

Paldamo Soken är skönt, nästan längst i norr belägen af alla Sweriges Krona tilhöriga Soknar: och änskönt närmast til de ohyggeliga och med ständig snö och is betäkte och obebodde fjällen, har dock af Försynen icke blifwit lämnad alldeles lottlös, på de naturens häfwor, som i allmänhet tros bidraga til wår lycksalighet; utan har wärkeligen, fast ej til öfwerflöd, dock til nödtorft blifwit försedd med dem; Utom det at hon kan fägna sig öfwer saknaden af mångt som folck, fast födde uti et blidare Climat nödgas nog tungt sucka under.

Intet af alla naturens Riken, har wid sina häfwors utdelande aldeles förglömt denna ort: Djur-Riket tyckes ämnat ortens widlöftige skogar til fri-städer för sina rara och mäst efterletade inwånare; så den rädda Renen som den modiga Björnen hafwa här funnit sina boställen; lära ock sist här kunna efterletas.

Wäxt-riket tyckes wäl ej ämnat här anrätta något rikt wisthus: Dock tyckes det ei eller hafwa welat göra den aldeles lottlös på sina foster: Några af deß för menniskans smak läkraste alster, såsom de läskande Hjortronen, de wäl luktande

och

och smakande åkerbären med flera, hafwa här funnit sin plats, at förtiga flera ganska nyttiga tran, som des widsträkte skogar i stor ymnighet framalstra.

At det är likaledes med Sten-riket, fast man i brist på undersökningar funnit på så af deß gömmor, kan man så mycket mindre twifla, som här finnes många och stora berg, däreſt de kunna i öfwerflöd gömmas; hälst som man wet, at des olster och häfwor ej lida mera af Nordens köld, än Indiens wärma. Här kan man ock med alt fog bruka samma ord, som Tacitus fordom sade om Tyskland: *Quis scrutatus est?*

Luften ånstönt stundom något oblidare än uti de Sydlige länder är dock i allmänhet at tala ej mycket omildare än på andra orter. Sommarn ehuru kort, är däck oftast tilräckelig för rätt många af wåra nyttigare wärter, utom det, at den lärer wara där bland de liufligaste på jord-klotet. Då den ömtåliga Wirginiska Tobaken kan här frambringa mogna frön, lärer man ej med skäl, så mycket som sker, kunna skylla på Climatet, och sommarens korthet. Orsaken således til öfwen wåra allmänna Sädes arters wantrefnad, torde med större skäl böra sökas uti hwarjehanda fel i jordens rätta skötsel.

Som nu Paldamo ej äger någon synnerlig brist, på sådana naturens förmåner som ofta kunna göra en lyklig och wälmående Landt-Hushållare, allenast de rätt brukas och anwändes til nytta; utan twärt om wärkeligen är försedd med största ymnighet på somt, såsom på skogar fulle med allehanda willebråd, träst och åar, rike på den wälsmakeligaste fisk, Berg, Slätter, Karr Myror med mera, som alla utbjuda sig til Menniskans nytta: Och som man ej eller har synnerligen at frukta för Climatets stränghet, allenast tilbörliga mott och steg tagas til förekommande af des skadeliga wärkningar, som i följande skal wisas; Så isynnerhet, som denne är min Födelseort, hwars upkomst naturligt wis bör ligga mig mäst om hjertat, har jag ansedt min skyldighet likmätigt, at hafwa hos mig

deß uphjelpande i ömm åtanka, samt om ej annat däck söka, at upleta de orsaker, som wålla deß närwarande öde såsom ock framte det som skulle tyckas wara tjänligast til deß uprättande.

Wid utgifwande af detta mit Academiska arbete, har jag således föresatt mig at meddela allmänheten det jag i enfaldighet tykt tjena til nämde ändamål, nemligen, til hushållningens uphjelpande i förenämde min födelse ort.

Ehuru jag wid utförande härat warit föranlåten, at hålla mig innom nog trånga gränsor och ehuru jag finner at detta således ej kan blifwa, så omständeligen athandlat, som sig borde, wågar jag däck utbedja mig den benägne Läsarens milda omdömme.

§. 2.

Ingen af alla Swerige tilhöriga soknar innefattar innom sina gränsor et widlöftigare land: Denne sockens area kan wäl ej noga utsättas, i brist på nödiga mätningar, däck lärer den til det aldraminsta kunna tagas för widpas 150 Swenska qwadrat mil. (Se nuwarande Kyrkoherdens i Pudasjärwi Herr Magister Eric Castrens Disputation om Cajana Borgs Län, pag. 38.) således mycket större än många Förstendömen i Tyskland och annorstädes.

Detta oaktat stiger Folcknummern här ej högre, än til ungefär 7600 personer, fast man har minsta orsak at twifla, det mångdubbelt större hop här kunde hafwa sin bärgning. Man kan ej eller anse för olikt, eller omöjeligit, at denne soken genom en rätt hushållning, anstäld under den Högstas bistånd, ju engång äfwen wäkeligen kunde bringas därtil, Ty 1:o kan ej jorden härstädes anses wara bland de otaksammaste, allenast den rätt brukas, och god samt tjenlig wäderlek tilkommer; såwida åkrarne allenast de äro i god rykt kasta ofta af sig efter rågen 10 til 20, och kornet 6 til 12:te kornet, och Swedjorne när de rätt wäl lyckas, som dock sällan händer hafwa gifwit från 20 til 100:de kornet råg, ja än mera. (Se ofwannämde Herr Kyrkoherden Castrens Disputation pagina 47.

2:o Har

20 Har Folkförökningen warit här så ansenlig, at Folknummer innom 24 år stigit til alterum tantum, som kan ses af Tabellerna. Folknummern för hela Cajana-Borgs Län, eller Paldamo Probsteri, bestående af Cajana-Borgs Stad och Paldamo samt Sotkamo soknar besteg sig år 1749 til 5879 personer, men år 1773 til 10797; således til 4918 flera än år 1749. När härtil kommer at Folk förökningen i Paldamo Socken altid warit långt storre, än i Sotkamo Socken och Cajana Stad: så faller det af sig sjelft, at folket förökt sig i Paldamo Soken innom 24 år til mäst dubelt antal och kan man således, näst den Högstes wälsignelse efter andra 24 år, om ock hushållningen blifwe wid sit förra, och om folket får sitta i frid och inga smittosamma sjukdomar tilstöta: finna här en folckhop af 15200, personer samt efter 80 öfwer det antal, som jag i följande antar för möjeligt at här kunna föda sig.

Men så wida dock hwarjehanda hinder kunna förorsaka at det kunde nog draga ut på tiden, innan soknen hinner få så många inwånare, som där kunna hafwa sin utkomst, och det för det allmänna wore stor skada, at så stort stycke land sånnu längre skulle lämnas i sit öde, så skulle synas wara högst nödigt, om medelst höga Öfwerhetens Nådiga åtgärd Folk från andra orter blefwe lockadt at flytta hit ock här nedsätta sig: Om dem lämnades några synnerliga friheter och förmåner, så torde mängen ej finnas nödbuden, utan gärna emottaga et sådant tilbud.

Detta förtjenar så mycket mera at tagas i öfwerwägande, som efter Herr Öfwer-Directeuren Faggots method at räkna (Se des Swenska Landtbrukets hinder ock hjelp pagina 52:) nemligen om hwart helt hemman finge 231 tunland, häri soknen, då deß area tages til 150 qwadrat mil 7500 hela hemman skulle då hafwa sitt utrymme, fast man och afdragit hälften, för sjöar, Berg, och annan oländig marck, och således til det minsta 112000 personer där finna sin bärgning.

Men såwida efter detta räkningssätt 50 hela Hemman skul-

le tilfalla hwar qwadrat mil brukbar mark, och detta af mången torde anses för högt tiltagit, så låt oß ponera, at allenast hälften af detta antal kunde här hafwa tilräckeligt utrymme; mon ej det skulle löna mödan om hemmanens antal hälst i den mon kunde förökas? Jo wisserligen; ty då skulle innom soknens gränsor 3750 hela Hemman räknas i det stället nu innom hela den stora rymden räknas allenast några och 70: Då skulle ock kanske 75000 menniskor här finna rikelig bärgning och utkomst i det stället nu 7600 i mycken fattigdom måste draga sig fram. At folket äfwen utom tilökningar innom 80 år kunde hinna til nämde antal, kan ses af föregående, och at jag således ej sagt något orimmeligt.

Dock innnan man kan med säkerhet hoppas detta, bör landet först i sådant, som ej med deß egen förmögenhet Kan uträttas, af Kronan blifwa understödt; som kunde ske 1:o genom Främlingars inlockande, hwarom redan nämdes 2:o At Ulå Elf, jämte de i soknen befinteliga forßar blefwe ränsade, som fast det det blefwe något kostsamt, dock skulle rikeligen löna sig, i synnerhet, om Savolax sjöarne, blefwe med denne led förenade.

3:o At där Ulåriäf utfaller blefwe gräfwit, så at träsket blefwe grundare, och följakteligen alla kringliggande orter befriade ifrån den wattu sjuka de nu dragas med. Detta arbetet, fast det skulle tilföra orten en owärderlig nytta, synes dock kunna med nog ringa kostnad wara giordt, så wida den första hällan, som formerar första fallet, och som ligger i wägen för wattnets utfall ur träsket, ej är mycket bred och stor, utan kunde förmodeligen ganska snart blifwa bortsprängd, och wattnet således få fritt aflopp, hälst som ofwan för fallet, eller på träsksidan af den nämde hällan, är tilräckeligen djupt.

4:o At landet ju för deß hälsdre blefwe lagt i Storskifte, som wore en af de gagneligaste utwägar, som til landets upphjelpande kunde widtagas; men ock af de swåraste, at af landtmannen

mannen sjelf åstadkommas. Därföre torde Kronan öfwen hwruti böra räcka Soknen behjelpelig hand, i det den åtminstäne lönte, dem som hade at göra med skiftet af de fattigares ägor; som däck ej skulle tilföra så betydelig kostnad, för det allmänna, som mången torde inbilla sig, isynnerhet om man besinnar hwad förtäffeliga följder detta skulle haswa; hwilka ock i efterföljande skola blifwa til någon del nämde.

Hwad widare denne sokens uphjelpande angår hwad ock däri än skulle komma an på Kronan, skal i efterföljande wid sina tilfällen blifwa omrört; men innan jag går widare, wil jag för bättre redighets winnande förut lämna en helt kort beskrifning, på Soknens lynne, och nuwarande utsikt. Härwid behöfwer jag wara så mycket mindre widlyftig, som detta redan garska omständeligen är utfördt i nämde Herr K. H. Castrens wakra Disputation om Cajana-Borgs Län.

§. 3.

Soknen som ligger wid den 64 och 65. Lat. och 39. Longituds graden (Se Herr Prof. Planmans utgifne Disputation De transitu Veneris per Solem a. 1769) sägnar sig af en ren, sund och hälsosam luft, innesluter et land, som ållestädes wäntar på upodling och förbättring, tilbjudandes sina alster åt den, som wil bewärdiga det med någon skötsel, på des Kärr, moras, fält backar m. m. Et sådant arbete skulle rikeligen löna de händer, som wille nederlägga härstädes något arbete.

Huru giest bebodd denne soken är i jämförelse emot de öfrige Sweriges länder, ses däraf, at då enligt gjorde räkningar i Wett. Acad. Handlingar för år 1743 3 q. p. 227. och 1744 p. 62. hela Sweriges land jämföres med antalet af mantalen eller hela hemmanen i riket, belöpa sig likwäl 8 eller 9 sådane hemman innom hwar qwadrat mil, då i Paldamo däremot på qwadrat milen ej kan räknas öfwer halft helgårds hemman: således om man ock jämförer denna ort med de minst bebodde Sweriges länder, är den dock nästan at anse som en ödemark

marck i jämförelse emot dem. Soknen gifwer däck på många ställen, den behageligaste utsigt medelst wakra mäst med löfskog bewärte högder och kullar: Dalarne nedan före frambringa det frodigaste bete, för boskapen: Här finnes höga berg, som ej stå kale och bare, som wanligt är, utan äro öfwertäkte ofta med den skjönaste Furuskog: Träsk, åar och bäckar, samt Källspräng genomskära och wattna landet mäst allestädes: i träsk ligga täcka holmar: ja sjelfwa bergs ryggarne äro ej utan kullor och watten som befukta den kringliggande marken.

Men så tilstår man ock at här gifwas sämre trakter, som i sit nuwarande öde ej roa en åskådares ögon, utan gifwa enom största orsak, at harmas öfwer Inbyggarens förwända hushålning. Ty här kan en som oftast se ganska stora, och widlöftiga sand hedar, som tilsölje af det ohyggeliga swedjandet och brännandet nu stå helt blåtte och nakne, nästan utan hopp, at någonsin kunna förbättras, sedan elden borttagit från dem all lifgifwande kraft. Annorstädes möta ohyggelige kärr och moras, med tjock skog, til en del öfwerhölgde, hwilka i deras nuwarande tilstånd äro et hemwist för Björnar och andra willda djur, och en rik alstrings plats för mygg, brömsar och andra skadeliga kräk, utom det de med sina skadeliga immor förorsaka hos den nära til dem boende Landtmannen hwarjehanda sjukdomar, och med deras kyla ofta åstadkomma mißwärt på bondens åkrar. På andra ställen ser man huru watnet, ofta hela Sommarn öfwer swämmar och dränker stora stycken af nyttigt land.

§. 4

Ordningen leder oß nu at orda något om Åkerbruket. Det drifwes här med ganska stor wårdslöshet. Bonden har härintils satt sitt förnäuista göromål uti swedjande och Tjärubränneri, genom hwilket förra jorden småningom förwandlas til et caput mortuum och et aldeles onyttigt land. Efter gammal wana plöjer Bonden här mäst den magre och torr sanden, som

dock

dock ofta gör hans möda fåfäng. På många ställen består åkerjorden af en gungande lera, som dock sällan blifwer med diken försedd. Några hafwa ock en stadigare lera, men så wida den ock är mäst odikader, så är den ganska litet fruktbärande. Swartmyllan är ganska sällsynt i åkrarne, och det til en stor del för det, at Landtman härintils ej wågat anlägga sina åkrar på läglåndtare och sådane ställen, där den hälst kunde träffas.

Nu will jag nämna de förnämsta orsaker som wid Åkerbruket, wållat Landets närwarande ödesmål, samt anföra de medel, som efter min enfaldige tanka kunde widtagas til deß uphjelpande.

Första hufwud hindret är brist på inwånare och arbetare; detta kan blifwa undanrögt därigenom, at främlingar blifwa inkallade, wißa stycken land dem tildelte, samt, at de i början med wißa frihets år blifwa benådade: Kunde de ock med något understöd af Öfwerheten i förstone hugnas, så ginge detta desto lättare.

2:o Hufwud hindret, som legat Åkerbruket i wägen, äro de i orten oftast infallande Frostnåtter. At deßa kunde förekommas intygar erfarenheten; ty utom hwad man i sielfwa Soknen finner at i denna sak kan tilgöras, öfwertygar oß äfwen andra orters erfarenhet, fast de ock warit längre i norr belägne. Då wid sielfwa Fjällen (Se Herr Kyrkoherden Högströms artiga Tal hållit i Wett. Acad. om orsakerna hwarföre Säden mera skadas af köld på somliga orter i Norrland än på andra.) åkrarne allenast de äro rätt anlagde, kunna frambringa mogen frukt, hwarföre då ei i Paldamo? allenast man i akttager alt hwad som bör. Jag är försäkrad, at om i min födelse ort, sådana och dylika utwägar, til förekommande af köldens skadeliga utbrott skulle widtagas, som Herr Kyrkoherden Högström i sitt nyßnämde Tal gifwer wid handen, skulle säkert ej så ofta och allmänt klagas öfwer Frostnåtter: Om åkrarne här skulle genom dikning befrias från wattusiuka: om akt skulle gifwas wid åkrarnes anläggande på deras blifwande läge;

och skick mot Solen, wädret, kringliggande trakter m. m. om i sonnerhet kärr, moras, m. m. blefwe uttorkade, om altid där skie kunde skulle tilsees, at åkern skulle få någon sluttning, mot morgon och middags Solen, hafwa skygd mot de skadeligaste wäder, och åter stå öppen för andra; om säger jag deße och flere utwägar, som en sund eftertanka skulle gifwa wid handen blefwe widtagne til åkrarnes befredande för den skadeliga frosten, så kunde man här så sant, som i sielfwa Lappmarken och wid Fiällen finna gårdar, där kölden ej i manna minne skulle tilfoga åkern skada.

At allmogen skulle slå sig på mera Höstsäde, torde ock ej wara otjenligt hälst man wet, at det ej så ofta skadas af kölden som Wärsädet; Men då borde Landtman öfwergifwa sina förmycket högländte åkrar, ty brodden will ofta taga skada på dem, så wida de för tidigt om wåren mista snön. Höstsädet eller Rägsädden, wore ock här af den grund förmonligare, at den först wäxer hättre än Kornet i deras magra åkrar, och sedan at den ej eller wid infallande torra år tager så stor skada af torkan, som Kornet.

At i aktagande af deße omständigheter gagnat, och försummandet skadat, intygar ortens egen erfarenhet, ty här finnas hemman, som i manna minne, ej haft sonnerlig olägenhet af frost nätter, och som således bewisa, at ej Climatet eller ortens belägenhet långt upp i norr endast kunna anses för wällande til nämde frost skador, hälst här ock finnes orter som antingen för warit frost nästen, och sedan genom någon af nämde omständigheters i aktagande blifwit från den olägenheten befriade; eller, som för warit frostfrie, men sedan genom ägarenas wårdslöshet blifwit frostnämde. Til bestyrkande häraf får jag anföra et betydande exempel, som händt med et Hemman uppe i Soknen. Imellan gården och et nära widliggande kärr, stod en stor och uråldrig skog orörd, antingen af någon händelse, eller at de förre Iboarne wetat nytta däraf. Så länge den stod qwar hade

de gårdens åkrar ingen olägenhet af frost-skador, men sedan skogen blef fäld til swedia, blefwo ock åkrarne strax därefter angrepne och skadde af köld, och det så länge, allenast något frost-år inföll, tils en annan skog hant upwäxa, då åkrarne i den mån, som skogen tiltog miste köldens olägenhet. Af leden skada lärde sig Åboarne sedermera, at rät wårdera denne skogen, och låret den nu ej snart blifwa afhuggen. Ehuru denne änyo upwäxte skogen består endast af löfträn, är den däck i stånd at bewara åkren; men orsaken lärer wara den, at stället där skogen står, skal wara tort och högländt. Ty åtskillig erfarenhet tyckes wela intyga at en björk skog wårande uti kärr, isynnerhet på norra sidan om en åker, snarare skadar än hjelper den samma wid infallande frost nätter.

3:o Hindret för åkerbruket här i soknen är försumlighet i åkrens dikande; det gör at Åkermannen, såwida han af sina odikade åkrar, aldrig får någon lönande årswäxt, mister all lust för åkerbruket, och blir hugfallen för det skadeliga swedjandet, eller i brist därpå, på det litet lönande tjäru-tilwärkandet, som sedan borttaga all tiden för mann-folket, och gör, at åkren lämnas några swaga qwins-personer i händer.

Huru Allmogen kunde wänjas til sina åkrars dikande, torde snarare wara sagt än gjort, hälst allmogen är intagen af gamla och däremot stridande fördomar, och mången deßutom ej äger nog förmögenhet, eller kunskap, som härwid fordras; Men detta torde dock winnas 1:o Om ju förr desto häldre efter Höga Öswerhetens förordnande, Soknen blefwe delt i wißa Capellgäld, och hwart Capell finge sin Präst där boende, som med sitt exempel kunde föregå Bönderna härutinnan. Nu då alla Prästerna hafwa sina gårdar nära intil Moder-Kyrkan, skjer i denna widsträkta Sokn, at mången Bonde knapt någon gång i hela sin lifstid får tilfälle, at se huru Präst-Gårdarne äro häsdade, och hwad skilnad i fruktbarhet är emellan en wäl dikad och skött åker, och den, där watnet nästan ständigt stått

och

och surnat; men i det fallet kunde han ständigt hafwa tilfälle därtil. 2:o Om några trefne Åkermän från andra orter blefwe inkallade, som genom sina efterdömmen kunde utrota, så fördomarne, som ock okunnigheten, och sätta lust derföre i allmänheten, då ej eller förmåga torde felas. 3:o Om Krono-Betjeningen wore förbunden, at underrätta Åkerman, om och hwar han bör dika, m. m. samt mera se efter, at sådant blefwe werkstält. 4:o Torde ock wara tjenligt. om allmogen genom några små upsatte præmier därtil lockades, eller om Bonde Sonen ej finge förr träda i gifte, mindre til Hemmanet, innan han utom annat, äfwen genom diken förbättrat gårdens åkrar, då säkert äfwen hans Släktingar, så kärt som dem wore at befrämja mannens lycka, ock skulle hjelpa honom at fullborda detta.

4:o Och 5:te Hindret för åkerbruket är det ödande swedjandet, och onyttiga tjäru-bränneriet, hwilka här ganska starkt idkas. Deße äro de, som wållat til en stor del, och än wålla, åkrens och hela landbrukets wanmagt; de borde ock således wara de första, på hwilkas afskaffande man borde wara omtänkt; men desse äro ock beklageligen de, som här längst måste tålas, ty at strart twärt af förbjuda, alt swedjande och tjärubränneri det wore at rent af rycka brödet ur handen på den fattige almogen, som til stor del än ej want sig wid annat åkerbruk; utan skal något häremot företagas, så måste det ske småningom. Et af de kraftigaste medel til dessas hämmande wore säkert, Storskifte; Ty då hwart hemman finge sin enskildta skog, skulle des ägare på ömmare sätt wårda den, än härintils skedt, då skogarne warit odelte och den bonden tror sig winna mäst däraf, som bäst hinner med at swedja och tilwärka tjära; ty han wet noga, at om och han för sin del wille skona skogen, skulle dock hans granne ej göra det. Men om högsta nödwändigheten af detta storskifte, är redan något nämt i föregående.

6:o Hindret är brist på tilräkelig gödsel; detta kan på åtskilligt sätt afhjelpas; ty blefwe de många här befintelga kärr utdikade, så kunde de småningom förwandlas til gräsrika ängar, eller fruthärande åkrar; den jord, som uptages utur kärren wid dikandet, i synnerhet wid de större utfalls-dikens upkastande, kunde läggas i högar hwilken sedan den hunnit wäl i hop brinna, wore ganska tjenlig, isynnerhet för så högländta åkrar, som ortens mästa äro. Genom et sådant kärrens updikande och förwandlande, til lönande ängar, kunde Landtmannen föda mera boskap, och dymedelst få en ny tilökning af gödsel. Åtskilliga små kärr, hwilka äro så belägne, at wattnet på intet sätt, eller ock ej utan största omkostnad kan från dem ledas, kunde så til nytta anwändas, at wid stark torka jorden i dem upgräfdes, och lades i stora högar at rutna, samt sedan med winterföre fördes til gödning på åkrarne.